
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 1, 2019 (год. XXVIII), ISSN 0861-7902

ИНТЕРВЮ

„ЕЛА И ВИЖ САМ!“

С Валерия Вълчева, режисьорката на първия български спектакъл по „Сърцето на мрака“ разговаря Маргрета Григорова¹

Как се стигна до премиерата на спектакъла „Сърцето на мрака“ през 2017 г. Дали 160-годишнината от рождението на Конрад беше поводът?

Това, че театрален спектакъл по „Сърцето на мрака“ се появи в България точно през 2017 г., е почти мистично съвпадение с годишнината на Конрад. Говоря за всички специални обстоятелства, които е трябвало да съвпаднат, за да имаме този спектакъл.

Трябвало е да гледам филма „Апокалипсис сега“, който ме привлече и отблъсна едновременно. И сега отношението ми към него е такова. Има много ирония, достойна за мисленето на Конрад, в ситуацията, при която филмът „Апокалипсис сега“, който всъщност представя частен случай на универсалното послание на романа „Сърцето на мрака“, прави романа световно популярен – и то не заради добрите си кинематографични качества, а поради глобалната американизация на света в наши дни.

Трябвало е през 1985/86 г. да прочета в първия том от 5-томника с избрани произведения на Конрад текста на творбата. Бях поразена. Там, за разлика от филма, всичко ме привличаше. Испитах глад. Глад към всичко, което е написал Конрад. И този глад периодично се повтаря, както всичко, което поддържа живота.

Не знам при кой от следващите прочити на „Сърцето на мрака“ се е появило осъзнаването, че текстът е театрален, но е било през втората половина на 90-те години, след началото на активните ми професионални занимания с театър, още като студентка в НАТФИЗ в София, когато ме интересуваше главно ритуалният и свещеният театър. Необходими бяха още много прочити „между действията“ на 30-те спектакъла, които направих оттогава (по Шекспир, Чехов, Рембо и Метерлинк, Кафка, Незвал; по български фолклорни източници и следвайки магическите български автори П. Ю. Тодоров, Гео Милев, Йордан Радичков и Емилиян Станев), за да се появи през 2017 г. представлението „Сърцето на мрака“.

Трябвало е да се запозная с проекта на Орсън Уелс от 1938 г. за филм по „Сърцето на мрака“ (Холивуд несправедливо го е отхвърлил!), за да може макетът на корабчето на Марлоу да помогне на въображението ми за сценографското ни решение. Там бях повлияна и от вертикала на фара Чапман, който осветява разказа на Марлоу при устието на Темза. Така че при нас се получи двуетажно дървено построение, отначално покрито цялото от черги в кални цветове, което се разиграва условно като река, кула, колиба, а в един момент, ритуално освободено от чергите, които „текат“ надолу от него, тръгва по вода в ролята на параходчето на Марлоу.

Трябвало е също така да видя Явор Костов да играе Бекет в мазето на една малка софийска галерия и след това го взема в моята постановка „13-ят месец“ – театрален панаир по стихове и лирична проза на Гео Милев, за да открия своя Марлоу. В „13-ят месец“ се появиха и прекрасните актриси Деница Даринова с нейните изключителни драматични и певчески възможности и Мирослава Захова, която вече беше култова фигура от българския танцов театър, изиграла Медея и Саломе.

¹ **Маргрета Григорова** (Margreta Grigorova) – дн, професор в кат. „Славистика“ на Филологическия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, m.grigorova@ts.uni-vt.bg

Появи се и Любомир Желев, който тук играе Лекаря, Счетоводителя и Чичото, а иначе има награди за куклено актьорско майсторство. Те изиграха много пластове от тъканта на този спектакъл. Трябваше да се срещна с младия скулптор Мартиан Табаков, чиито огромни пълзящи фигури от дърво и плат до галерия „Васка Емануилова“ ми подсказаха, че съм открила автора на куклата Курц. После той стана сценограф, музикант и актьор в спектакъла.

Има нещо, което не бива да пропускам като обстоятелство, способствало появата на всички мои спектакли след 2000 г. – необходимо беше да откажа кариера в държавния театър (въпреки признанието за първата ми постановка там) и да премина „встрани“ от неговия основен поток, като един от първите независими режисьори в България, тъй като основният поток не допускаше (а и все още трудно допуска) търсения, касаещи изкуството в театъра.

Предполагам, че за прекрасния обширен брой на българския „Литературен вестник“², посветен на Конрад, годишнината на Конрад през 2017 г. е имала определящо значение. Вестника аз обаче прочетох, когато вече репетирахме, а Вие узнахте за нашия спектакъл впоследствие. Бяхме работили паралелно, без да знаем едни за други. Неслучайно нашият спектакъл започва, въвеждайки публиката в „таен клуб“ на почитатели на Конрад, където артисти разиграват историята за пътешествието на капитан Чарли Марлоу и за срещата му с невероятния Курц.

Как преработихте текста в сценарий?

В началото бе словото на Конрад, а то е един омагьосващ свят. Беше трудно едновременно да си в него – защото точно него искахме да изобразим, но и да се абстрахираш от него – за да го видиш като друго изкуство, като театър, а не като илюстрация към гениален текст. Споделям гледището на Всеволод Мейерхолд и Антонен Арто, че театърът не бива да е „слуга на литературата“.

Ясно е, че текстът на романа следва конструкцията на кръговете на ада, без да пропуска неговото преддверие (Limbo). Ясно е също, че има класическа фигура (която тук се нарича Чарли Марлоу – не Кристъфър, но все пак асоциацията с автора на ренесансовия „Фауст“ е налице), която ни води все по-навътре в този ад и ни омагьосва с разказа за местата и хората, които среща.

В Преддверието LIMBO със заглавие „Варосаната гробница“ като демоничен ритуал присъства сцената с двете жени, предящи черна вълна и оплитачи с нея Марлоу и сценичното пространство, условно изобразяващо централата на европейската компания, търгуваща с Африка, както и фарсово представеният преглед на Лекаря, който го изпраща към абсурдното пътуване. Двете жени в черно, въвеждащи през портата на ада, са толкова силни образи, че Марлоу се връща към тях и по-късно в разказа, а в спектакъла присъствието на двете актриси има сюжетен и символичен характер.

Следващите 9 сцени са фазите на осъщественото пътуване на Марлоу, наречени 9 кръга по аналогия с кръговете на ада и съответстващи на сюжетното развитие на творбата. По време на 9-те кръга се появяват персонажите, чийто характер най-ярко поразява въображението на Марлоу, а в сюжетно отношение ни водят към Курц: Шведът, Счетоводителят, Управителят, Механикът, Чичото на Управителя, Кормчията, Руснакът. Има също „негри“ с маски, войници и т.н.

По описаната структура на сценария започнахме репетиции с 2/3 от текста на Конрад. Сценарият беше режисьорски и съдържаеше много пасажки не за произнасяне, а за работа по атмосферата на спектакъла или за постигане на условно разиграване на сюжет без думи. Когато наближи премиерата на спектакъла, беше останала около 1/3 от писания текст.

А как се роди идеята за „тайния клуб“ – кабарето, с който започва постановката?

„Сърцето на мрака“ по автор има литературна рамка, в която се вписва светът от разказа. В началото Чарли Марлоу и група негови приятели са на закотвена яхта по брега на Темза в Лондон и слушат историята, гледайки фара Чапман на фона на залеза, който два-три пъти с пестелив коментар, ясно е, че Конрад има нужда да персонифицира публиката на своя герой (знаем, че Чарли Марлоу е разказвач и в други романи на Конрад), така, че той да се обръща директно към конкретни слушатели и дори да ги предизвиква да реагират. Това е един от театралните „трикове“ на Конрад и ние, разбира се, сме се възползвали от него в спектакъла.

² Специалният брой 18 от 2017 г. на „Литературен вестник“, посветен на годишнината на Конрад: „Джоузеф Конрад Коженъовски. Световният поляк“, е под съставителството на Маргрета Григорова – срв. <https://litvestnik.wordpress.com/2017/05/19/световният-поляк/>

Първоначалната ми идея обаче – Марлоу да превръща приятелската компания в своя трупа, разиграваша разказа му, щеше да се окаже недостатъчно ефективна за изобразяването на многогласния разказ и крайностите в него. Затова аз се отказах от нея, още преди да я пробвам в репетиции. Решението да заявим себе си като свободна трупа от артисти, владеещи много жанрове (каквито на практика сме), които разиграват тази история, дойде от многото пластове на тази творба, но и от желанието за искреност, което Конрад провокираше. Това доведе до промяна в рамката на представлението – то трябваше да започва с „неоромантично“ кабаре – „таен клуб“, в който зрителите също да се почувстват членове. Кабарето задава рамката на спектакъла и загатва някои от жанровете на театралната игра. То се появява и по-нататък в действието, дори бих увеличила неговия дял, ако имам възможност за още репетиции.

С какви други автори съчетахте Конрад и защо?

Сценарият на кабарето придърпа стихове от Едгар Алън По. Сходствата между По и Конрад отдавна са забелязани, но в този случай особено подходящ за въвеждата атмосфера на кабарето се оказва „Гарванът“. „Елдорадо“ също звучи с наша авторска музика в по-късен момент от представлението, поетът битник Вейчъл Линдзи из поемата за Конго, съвременният неоромантик Том Уейтс – направихме две кавърверсии на негови песни, едната от които е изпята от самия Чарли Марлоу. По-нататък в спектакъла се пеят и стихове от Пушкин и Томас Сърнс Елиът – припевът от поемата „Кухите хора“, чието мото е директен цитат от „Сърцето на мрака“.

И така, „посветени“ като членове на тайния клуб, присъстващите зрители вече са подготвени да чуят, видят и почувстват „невероятната страшна история за приключението на капитан Чарли Марлоу сред черните негри (защото има и бели негри) по реката Конго някъде в края на 19 век и за срещата му с невероятния, изумителния, гениалния, дългия Курц“.

Каква е Вашата концепция за Братовчедката и нейното място в спектакъла?

Братовчедката е персонаж от спектакъла, конструиран на базата на епизодичния образ на Лелята в романа, чийто прототип е Маргьорит Порадовска – жена на починал братовчед на Конрад, която действително изиграва роля за заминаването му за Конго девет години преди написването на „Сърцето на мрака“. В книгата тя е обект на иронията на автора спрямо невежествено-сентименталната позиция на дамите от светското общество. В живота обаче Конрад усилено кореспондира със своята „леля“, търси съвети от нея за творбите си и дори в един момент иска ръката ѝ. В спектакъла обогатихме персонажа, имайки предвид тези биографични особености, и изведохме части от текста във вид на писма до Братовчедката, представяни от актрисата в тази роля. Дори една от най-съкровените мисли на Марлоу: „Ние живеем, както и сънуваме – сами“ прозвучава, изречена от Братовчедката.

В какво се състои основната Ви режисьорска концепция? Какъв театрален диапазон съчетавате, за да я реализирате?

Ще си позволя да цитирам визитката, с която поканихме зрителите на нашия спектакъл:

„Сърцето на мрака“ е емблематична творба на европейския модернизъм, вдъхновяваща поети, композитори, философи, филмови и театрални режисьори. Текстът представлява разказ от първо лице на морския капитан Марлоу за странното му пътешествие по една огромна жълта река из лагерите за търговия със слонова кост, някъде дълбоко в африканския континент. В края на това пътуване героят открива потъналия в джунглата умиращ европейец Курц, който се е превърнал в бог за туземните жители, а за нас образът му е предчувствие от 1899 година за появата на големите диктатори на XX век.

Английският писател Джоузеф Конрад, по произход полски аристократ, действително е пътешествал като капитан на корабче по реката Конго девет години, преди да се появи „Сърцето на мрака“. Повечето от описаните герои имат реални прототипи и истории. Само Курц е събирателен образ. Конрад сам формулира целите си така: „Моята задача е със силата на думата да накарам читателите да слушат, да чувстват и преди всичко да виждат.“ (1)

Следвайки кредото на писателя, режисьорът Валерия Вълчева създава малко „Конрадовско общество“ от музиканти, художник и петима актьори – общо 7 души на сцената, които ще заявят себе си като трупа съвременни артисти, разказващи историята от „Сърцето на мрака“ чрез фарс, кабаре и ритуален театър, за да накарат зрителите да „слушат, чувстват и виждат“.

Екипът е очарован от духа на тайнствено приключение, който владее над всичко в тази книга, независимо или по-скоро заедно с дълбоките смисли.

Защо все пак „Сърцето на мрака“ сега и тук? Заради колониалните кризи тогава или заради бежанските кризи сега?

Джоузеф Конрад задава дълбоки въпроси за същността на човешкото. Искаме да намерим образ на тези въпроси. Конрад знае, че човекът е създаден, за да задава въпроси, но е опасно да узнава отговорите, а точно това се случва с енигматичния му герой Курц: „Джунглата го бе открила рано и му бе отмъстила с ужасна стръв за невероятното нашествие. Тя му бе нашепнала неща за самия него, които той не е знаел, неща, които не е предполагал преди да се срещне със страшната самота, и шепотът го бе омагьосал.“

Относно театралния диапазон сега виждам, че към фарса, кабарето и ритуалния театър, с които се наложи да си служим, се прибави дори и психологическия, а също и театърът на куклите. Слава богу, че съчетаването на всички тези жанрове, постигащи тотално въздействие върху сетивата, ума и архетипната памет на зрителите, доведоха до едно – да търсим образ на въпросите, които задава „Сърцето на мрака“, а не на възможните им отговори. И най-важното, което научих, е, че тази история е европейска.

Самият автор – Юзеф Теодор Конрад Наленч Коженъовски – е европейска фигура – полски аристократ, който става английски писател. Курц е еманация на европейското – „универсален гений“: художник, музикант, който пише прекрасно доклад за „Дружеството за потискане на дивашките обичаи“ и „би бил добър водач на някоя крайна партия“. Марлоу казва: „Този дух, изникнал от Небитието, ми довери изумителната си тайна, преди да се стопи. Това стана, защото можеше да говори с мен на английски. Истинският Курц е получил част от образованието си в Англия. Майка му била половин англичанка, а баща му половин французин. Цяла Европа бе допринесла за създаването на Курц“.

Марлоу, от своя страна, също е носител на европейски хуманистични и патриархални ценности. И тъй като Европа е дала цивилизационния модел на днешния свят, тази история е далеч по-универсална и архетипна именно като европейска, отколкото като американска. А театърът е благодатен съсъд за бушуването на архетипите.

Нашият спектакъл разкрива европейската гледна точка на своя разказвач, която е сложна и многогласна – за това при нас я играят седем души и не беше необходимо в нашия колективен разказ да включваме тъмнокожи актьори за ролите на „негрите“. Те биха дали образ на африканската гледна точка, каквато в този роман не е разкрита, но аз не съм съгласна с Чинуа Ачебе, че това е расизъм. Това е култ към истината и честността – писателят да пише за това, което най-добре познава, което е кредо на Конрад. Тази гледна точка възприехме и ние в нашия колективен разказ.

Принципът на честността ни ръководеше, когато решихме нашият художник сценограф да направи свои авторски „африкански“ маски от дърво, които актьорите разиграваха с ръцете си, когато изобразяваха „черни“ хора, а над маските зрителите виждаха „белите“ им лица, което ни даваше възможност да се самоиронизираме, да коментираме или да показваме откровено своите страхове и въпроси. Боядисахме част от лицето на нашия перкусионист в стил *blake fase*, както е било модно в кабарето в началото на 20 век, за да самоиронизираме европейската гледна точка. Актрисата, която сама изигра символичния пестелив танц на страдащите негри в „гората на смъртта“, през която минава Марлоу, нямаше дори маска на лицето си, защото страданието е универсална величина.

Защо Курц е кукла във вашия спектакъл?

Марлон Брандо беше за мен най-запомнящата се фигура във филма на Копола. Брандо играе човекобог, в когото има толкова много живот, че там се е наложило Марлоу да бъде превърнат в професионален убиец от американската армия, нает да намери и убие това чудовище. Тази схема

сработва във филма и той е въздействащ сам по себе си. Има собствена митология. Какво се оказва, когато прочетем първоизточника на Конрад? Че Марлоу не е убиец. Че Курц е вече въплъщение на Смъртта, когато го среща Марлоу – „[...] в бинокъла си видях как слабата ръка направи заповеден жест, как се раздвижи долната челюст и как светнаха зловещо очите в кокалестата глава на това привидение — Курц; [...] Той бе поне седем стъпки висок. Покривалото на носилката се бе свлякло и тялото му се виждаше, достойно за съжаление и страшно. Виждах как се раздвижи гръдният му кош и как се разлюляха костите на ръката му, одушевен образ на смъртта, който махаше заплашително с ръка на неподвижната тъмна хора, излети сякаш от потъмнял и лъскав бронз. Видях как си отвори широко устата – злокобна, хищническа уста, като че ли искаше да погълне целия въздух, цялата земя и всички хора наоколо. ...“

Курц е толкова „измислен“, колкото е било нужно на автора, за да внуши по-крайно мащаба на въпросите, които задава чрез него. В театъра такава фигура може да бъде само кукла. Кукла с глас. Сам авторът подчертава, че гласът бил най-омагьосващото нещо в него: „Гласът, който той издаде без усилие, почти без да движи устните си, ме изуми. Гласът! Гласът! Той бе тъжен, дълбок и кънтящ, а човекът изглеждаше така, сякаш не би могъл да издаде и шепот“.

Очарована от радиOVERсията на Орсън Уелс, където самият той озвучава Курц, в началото си мислех, че ще използваме този запис, но после разбрах, че самият Марлоу трябва да го озвучава. В спектакъла думите на Курц актьорът произнася на английски, а на Марлоу – на български по превода на Григор Павлов, докато оригиналният текст на Джоузеф Конрад върви на субтитри. Защото Курц е негова ужасяваща проекция – те са двойници, но Курц е отишъл по-далеч и е прескочил в Нечовешкото. А главен герой на тази история е човекът Марлоу и неговото пътешествие.

Каква е ролята на музиката във Вашия спектакъл?

Музиката е действащо лице в нашия спектакъл, тя не само отразява, но и създава зловещи, фарсови или мистично-проследяващи моменти, „гласа на джунглата“ – с примес на екзотичен говор и барабанни мотиви. Много ценен за нас се оказа записът на етнографския материал *Talking drums of upper Congo*, който беше разучен от нашия перкусионист и преподаван по време на репетициите, благодарение на което актьорите „негри“ си служат с автентични конгоански ритмическо-говорни съобщения в представлението.

Но най-ценното е, че музиката превърна екипа на нашия спектакъл в БАНДА „Сърцето на мрака“. Пее самият Марлоу (Явор Костов), Деница Даринова респектира с гласови възможности и диапазон от стилове, Мартиан Табаков пее и свири на котрабас и на направени от самия него музикални инструменти. Музичират всички. Сърцето на бандата е младият професионален перкусионист Бранко Вълчев, който създава музика, аранжimenti и участва на живо в спектакъла. Често репетициите биваха удължавани от джемсешъни на бандата, в които се раждаха някои от парчетата в спектакъла.

В резултат на всичко това се роди многогласът на нашия спектакъл „Сърцето на мрака“. Въпреки че текстът е разказ на един човек, актьорът, който играе Марлоу, почти не остава сам на сцената. Парадоксалното е, че всъщност успяхме да създадем колективен образ на самотата.

Как реагира публиката и каква публика събра спектакълът?

Ще цитирам някои от събраните писмени отзиви от зрители на спектакъла:

„Джозеф Конрад не е сред най-познатите автори на българската публика. Дори „Апокалипсис сега“ на Копола не беше широко разпознат като инспириран от най-известния му роман „Сърцето на мрака“. Ето защо с огромен интерес изгледах постановката на Валерия Вълчева и останах много доволна от нейния режисьорски прочит. С музика и впечатляващи пластични решения, спектакълът в крайна сметка стоварваше върху зрителя дълбоките екзистенциални въпроси, поставяни от Конрад, без да оставя място за второстепенни трактовки по посока расизъм или критика на империализма, които често се представят като единствения ключ към тази творба.“

Правда Спасова, професор по философия в НХА, София

„Изумителна цялост в индивидуалното. Сцена, актьорска игра и визия, съчетани в хармония за максимална степен на насищане на посланието.“

Мария Кирякова, преводач на специализирана литература

„Да преживея „Сърцето на Мрака“ на Джоузеф Конрад през театралното представление на Валерия Вълчева бе за мен изключително вълнуваща възможност за ново разширяване на съзнанието. Дори не съм си представяла, че това произведение би могло да бъде преведено на театрален език! И какъв превод само! Отключващ пространства, смисли, настроения и образи, сътворени с голяма любов, дълбоко разбиране и размах на въображението.“

Елена Попиванова, кинорежисьор

Какви са бъдещите ви планове във връзка с този спектакъл? Бихте ли поставила на сцена и друга Конрадова творба?

Спектакълът е жив. Изигран е 10 пъти, и то само пред софийска публика. Нужни са благоприятни обстоятелства, за да го възстановим и играем и на други места, откликвайки на вече съществуващи или създавайки нови Конрадови общества.

С удоволствие бих поставила и друга Конрадова творба. През годините съм имала пориви за театрализиране на различни текстове, но този, който в момента ме амбицира най-много, е „Тайният агент“.

Кое е най-важното, което Ви каза Конрад, докато работихте по спектакъла? Какво казва на съвремието ни?

Конрад е сегашен, убедена съм в това. Фактът, че успяхме да създадем този спектакъл по „Сърцето на мрака“, което беше едно чудо в условията на независимия театър в България, без да разчитаме на широка популярност, е доказателство за това. Отзивите също са доказателство, че Конрадово общество в България има, макар и под формата на „таен клуб“.

Има един цитат от тази книга, който не се изрича от сцената в спектакъла, но е съкровен лично за мен:

„Не бих се бил за Курц, но бих излъгал. Знаете много добре, че ненавиждам, презирам и не мога да понасям лъжата, не защото съм по-честен от другите, а просто защото тя ме ужасява. От лъжата се излъчва дъх на смърт, вкус на тленност – а това ненавиждам и презирам на този свят, това искам да забравя. То ме прави нещастен и болен, сякаш съм ял нещо гнило.“

А ето такива, които се изричат и които изразяват порива на нашата игра:

„Кои бяхме ние, как се бяхме заблудили тук? Можехме ли да се справим с това безмълвно присъствие или то щеше да се справи с нас? И почувствувах колко огромно, колко ужасно огромно е това присъствие, което не може да говори, а навярно и не чува. Какво се криеше в него?“

„Да наблюдаваш морския бряг, когато той се плъзга покрай кораба, е все едно да съзерцаваш неразгадаема загадка. Ето го пред вас – усмихнат, намръщен, примамващ, великолепен, нисък, блудкав или див, но винаги обкръжен с безмълвен шепот: „Ела и виж сам!“

Това е един силен апел и към нашите читатели, уважаема Валерия Вълчева. Благодаря Ви за постановката, благодаря и за този разговор и Ви желая нови творчески успехи!